

Σύγκριση

Τόμ. 22 (2012)

Οι τίτλοι των μυθιστορημάτων: Θεωρητικό –
ερμηνευτικό σχήμα και παραδειγματική εφαρμογή

Σταυρούλα Τσούπρου

doi: [10.12681/comparison.33](https://doi.org/10.12681/comparison.33)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσούπρου Σ. (2012). Οι τίτλοι των μυθιστορημάτων: Θεωρητικό – ερμηνευτικό σχήμα και παραδειγματική εφαρμογή. *Σύγκριση*, 22, 87-100. <https://doi.org/10.12681/comparison.33>

Οι τίτλοι των μυθιστορημάτων.
Θεωρητικό – ερμηνευτικό σχήμα και παραδειγματική εφαρμογή*

1. Εισαγωγή/ Θεμελίωση του ερμηνευτικού σχήματος

Ο Leo Hoek στη σημειωτική¹ ανάλυσή του για τους τίτλους στο βιβλίο του *La marque du titre. Dispositifs sémiotiques d' une pratique textuelle*, αν και βασίστηκε κυρίως σε γαλλικά μυθιστορήματα της περιόδου 1830-1835, προσφέρει τελικά ένα λειτουργικό ερμηνευτικό σχήμα για τον τίτλο του μυθιστορήματος γενικά. Σύμφωνα με αυτό,² οι σημειωτικές σχέσεις που αναπτύσσονται και αφορούν τον τίτλο περιλαμβάνουν τα ακόλουθα στοιχεία: 1. Το σύνολο των γλωσσικών σημείων (φωνήματα, συντάγματα, φράσεις). 2. Το σύνολο των αφηρημένων νοητικών αναπαραστάσεων που προκαλούνται από τα προηγούμενα -με λίγα λόγια την έννοιά τους. 3. Το σύνολο των αντικειμένων στα οποία παραπέμπουν οι νοητικές αυτές αναπαραστάσεις. 4. Το σύνολο των ατόμων που εκπέμπουν ή αντιλαμβάνονται τα παραπάνω γλωσσικά σημεία. Τα τέσσερα αυτά στοιχεία αντιστοιχούν στις τέσσερις οπτικές γωνίες μετάδοσης ενός σημείου. Ανάμεσα σε αυτά είναι δυνατόν να αναπτυχθούν κάθε είδους σχέσεις: τόσο «εσωτερικές», της ίδιας κατηγορίας στοιχείων, όσο και «εξωτερικές», μεταξύ διαφορετικών κατηγοριών. Από αυτές τις σχέσεις η σημειωτική του τίτλου μελετά συγκεκριμένα: α. την Σύνταξη του τίτλου β. την Σημαντική ή Σημασιολογία του τίτλου γ. την Σιγματική του τίτλου· η διάκριση μεταξύ Σημαντικής και Σιγματικής έγκειται στην διάκριση μεταξύ της «θεωρίας του νοήματος» και της «θεωρίας της αναφοράς», αντίστοιχα και δ. την Πραγματική ή Πραγματολογία του τίτλου. Οι σχέσεις αυτές, πάντως, δεν είναι καθόλου ανεξάρτητες η μία από την άλλη, σε σημείο μάλιστα να περιλαμβάνουν η μία την άλλη: ισχύει, δηλαδή, μεταξύ τους η «σχέση της συμπερίληψης» (*relation d' inclusion*).

Η Πραγματολογία αντιπροσωπεύει την πιο ευρεία οπτική γωνία, αυτήν που τελικά καθορίζει το νόημα του τίτλου και, άρα, το στοιχείο εκείνο από το οποίο θα έπρεπε να ξεκινήσει η σημειωτική ανάλυση.³ Ωστόσο, για λόγους ευκολίας, ξεκινούμε συνήθως από την Σύνταξη, χωρίς να ξεχνούμε ότι αυτή καθορίζεται και από τις υπόλοιπες τρεις συνι-

* Η παρούσα μελέτη αποτελεί μέρος της πολύ ευρύτερης ερευνητικής εργασίας που έγινε στο πλαίσιο της Διατριβής μου (εκδοθείσας, το 2009, από το Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, με τον τίτλο *Το Παρακείμενο και η ...-(Δια)κειμενικότητα ως Σχόλιο στο πεζογραφικό έργο του Τάσου Αθανασιάδη (και στα 21 εγκιβωτισμένα ποιήματα του πεζογράφου)*) και, ως εκ τούτου, βασίζεται (και προϋποθέτει) για την παραδειγματική της εφαρμογή στο μυθιστορηματικό έργο του Ακαδημαϊκού Τάσου Αθανασιάδη.

στώσες. Εξάλλου, αυτή η σαφής τετραμερής διάκριση υφίσταται στον χώρο της καθαρής Σημειωτικής (*sémiotique pure*), αλλά όχι και στον χώρο της περιγραφικής Σημειωτικής (*sémiotique descriptive*), όπου τα όρια των τεσσάρων αυτών συνιστώσων είναι συγκεχυμένα. Άρα, και για την παρούσα μελέτη η τετραμερής αυτή διάκριση δεν αποτελεί παρά υπόθεση εργασίας για λόγους οργανωτικούς. Στην πραγματικότητα, ο τίτλος του εκάστοτε μυθιστορήματος αντιμετωπίζεται οπωσδήποτε συνολικά, θα ενδεικνυόταν, ωστόσο, να ακολουθεί –σε γενικές γραμμές– την ιεραρχική σειρά που προαναφέρθηκε.

Για την καθεμία από τις τέσσερις οπτικές γωνίες μέσα από τις οποίες μπορεί να εξεταστεί ένας τίτλος, σύμφωνα με τον Hoek, επιλέγονται, βέβαια, μόνον τα στοιχεία εκείνα που μπορούν να εφαρμοστούν στους κάθε φορά υπό μελέτη τίτλους. Στην παρούσα μελέτη, πάντως, αξιοποιούνται και εν συνεχεία διευρύνονται, για να συμπεριλάβουν και τις υπόλοιπες συνιστώσες, και τα υποδείγματα ανάλυσης που δίνει ο ίδιος ο Hoek στο πλαίσιο της εξέτασης του τίτλου από την πλευρά της Σημαντικής.⁴ Τέλος, να επισημάνουμε κάτι που γίνεται εύκολα κατανοητό και το οποίο ο ίδιος ο Hoek σπεύδει να διευκρινίσει στον πρόλογό του (σ. xi): «Σε σχέση με το γενικό μοντέλο ο συγκεκριμένος τίτλος που κάθε φορά εξετάζεται πάντοτε παρεκκλίνει· δεν είναι δυνατό να προκύψει μηχανικά κατ' αναλογία προς το γενικό μοντέλο».

Είναι, βεβαίως, λογικό η σημασιολογική ερμηνεία να μην καταγράφει τις διάφορες πιθανές έννοιες που μπορεί να έχουν τα λεξικά στοιχεία του τίτλου ανεξάρτητα από τα καταστασιακά συμφραζόμενα,⁵ αλλά να λαμβάνει απαραίτητως υπ' όψιν αυτά τα τελευταία, προκειμένου να οδηγηθεί σε συγκεκριμένα συμπεράσματα. Έτσι, όντας στον χώρο της Σημασιολογίας, βρισκόμαστε ταυτόχρονα και στον χώρο της Πραγματικής, η οποία, εξάλλου, όπως προαναφέραμε, περιλαμβάνει και τη Σημασιολογία και τη Σύνταξη.⁶ Αλλά η Πραγματική προϋποθέτει και τη Σιγματική, η οποία δεν αποτελεί παρά ένα υποσύνολο της πρώτης.⁷ Όπως σημειώνει και ο Hoek, «για να μην περιορίσουμε την θεωρία της αναφορικότητας ούτε στη Σημασιολογία ούτε στην Πραγματική προτιμούμε να της φυλάξουμε μια θέση ξεχωριστή, τη Σιγματική συνιστώσα».⁸ Η εξέχουσα σπουδαιότητα αυτής της τελευταίας θα φανεί αμέσως παρακάτω, αλλά αξίζει να παρατεθεί εν είδει προϋποθέτου και η ακόλουθη άποψη: «Νομίζουμε ωστόσο ότι οι σιγματικές σχέσεις που υπάρχουν «μεταξύ των σημείων του τίτλου και των αντικειμένων στα οποία αυτά παραπέμπουν» [...] έχουν κεφαλαιώδη σημασία στην εξήγηση κειμένων».⁹

2. Η Σιγματική

Στη Σιγματική ανάλυση περιλαμβάνονται:

ι) **Οι σημασιοσυντακτικές σχέσεις μεταξύ τίτλου και συγκεκριμένου.**¹⁰ Στην περίπτωση των μυθιστορημάτων του Αθανασιάδη, επί παραδείγματι, ισχύει η σχέση της ανι-

ούσας αναφορικότητας (*référence anaphorique*). Αυτό σημαίνει ότι ο τίτλος, όντας μεν αυτόνομος αλλά όχι και ανεξάρτητος από το συγκεκριμένο,¹¹ αναπτύσσει μια συντακτική σχέση με ένα απόσπασμα (ή περισσότερα) αυτού του συγκεκριμένου. Η αναφορικότητα είναι ανιούσα,¹² όταν το συγκεκριμένο παραπέμπει συντακτικά στον τίτλο που είναι δανεισμένος από την τάδε (όχι την αρχική –σε αυτήν την περίπτωση έχουμε «*enchâînement*», δηλ. σχέση αλυσιδωτής διαδοχής) φράση του συγκεκριμένου. Όταν ο τίτλος συνίσταται στο όνομα π.χ. του κεντρικού ήρωα, η σχέση μεταξύ αυτού και του συγκεκριμένου γίνεται σαφής με την πρώτη εμφάνιση του ήρωα ή, έστω, με την πρώτη αναφορά του ονόματός του. Ο Hoek προειδοποιεί να μην συγχέουμε το συγκεκριμένο σημείο του κειμένου όπου η σχέση αυτή αποσαφηνίζεται –κάτι που, αν και γενικά δεν συμβαίνει πάντοτε, υπάρχει πάντως στην μεγάλη πλειοψηφία των μυθιστορημάτων– με τη στιγμή της πλήρους ερμηνείας του τίτλου –κάτι που δεν συμβαίνει παρά με την ολοκλήρωση της ανάγνωσης. Ωστόσο, και το σημείο του συγκεκριμένου όπου για πρώτη φορά εμφανίζεται ο τίτλος (με άμεση ή με έμμεση επανάληψη)¹³ συχνά καθυστερεί, αναβάλλεται για λίγο ή για πολύ, με σκοπό να ερεθίσει την περιέργεια και να προκαλέσει το ενδιαφέρον του αναγνωστικού κοινού. Όπως διαπιστώνουμε, φερ' ειπείν, στην περίπτωση του Αθανασιάδη, το εκάστοτε συγκεκριμένο παραπέμπει άλλοτε πιο σύντομα, άλλοτε πιο αργά, άλλοτε άμεσα κι άλλοτε (σπανιότερα) έμμεσα στον τίτλο και, μάλιστα, στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, περισσότερες από μία φορές. Ειδικά όταν ο τίτλος συνίσταται σε ένα κύριο όνομα, όπως στην περίπτωση των *Πανθέων*, αυτό το τελευταίο είναι φυσικά αναπόφευκτο.¹⁴ Εξάλλου, το κύριο όνομα, κατ' εξαίρεσιν, παρουσιάζεται στον τίτλο ως κάτι που πρέπει να αντικατασταθεί από την περιγραφή του, δηλαδή να επεξηγηθεί με ένα προσηγορικό ή με ένα κύριο όνομα μέσα στο συγκεκριμένο. Με αυτήν την έννοια, οι τίτλοι που περιλαμβάνουν κύρια ονόματα έχουν μια αναφορική σχέση καταφορική όσον αφορά στο συγκεκριμένο.¹⁵

Η σχέση τίτλου και συγκεκριμένου είναι, κατ' αρχάς, μια σχέση μεταξύ δύο κειμένων. Ο τίτλος είναι ένα μετα-κείμενο σε σχέση με το συγκεκριμένο: είναι η περίληψη του συγκεκριμένου, το παραφράζει, παραπέμπει σε αυτό και το αντικαθιστά. Κατά μία έννοια ο τίτλος προϋποθέτει, αλλά και σχολιάζει το συγκεκριμένο, περισσότερο ή λιγότερο επιτυχημένα, εφόσον, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, αποτελεί το κύριο όνομά του. Σύμφωνα και με τον Γρηγόρη Πασχαλίδη:¹⁶ «[...] με την έναρξη της ανάγνωσης, ο τίτλος παύει να είναι μια γενική πρόληψη του κειμένου και μετατρέπεται σε αέναη μετα-αφηγηματική παρουσία που καθοδηγεί μέσα στον ερμηνευτικό δαίδαλο του κειμένου, βοηθώντας στην επίλυση ασαφειών ή διλημμάτων, στην αντιμετώπιση των τρόπων της πλοκής αλλά και των τροπισμών του συγγραφικού ύφους ή συμβολισμού». Ωστόσο, η μετακειμενική αυτή σχέση είναι αμφίδρομη: «[...] με τη λήξη της ανάγνωσης [...] η αναγνωστική στρατηγική αντιστρέφεται. Ενώ αρχικά το κείμενο διαβάστηκε στο φως του τίτλου, τώρα είναι ο

τίτλος που διαβάζεται στο φως του κειμένου. Η σχέση, με άλλα λόγια, κειμένου – τίτλου αντιστρέφεται. Το κείμενο γίνεται «τίτλος» και ο τίτλος «κείμενο».¹⁷

Ως προς τις σημασιολογικές, λοιπόν, σχέσεις μεταξύ τίτλου και συγκεκριμένου καταλήγουμε στα εξής: α) ο τίτλος παρουσιάζεται ως θέμα (*topique*), όταν τον θεωρούμε ως ένα ζήτημα το οποίο θα γίνει αντικείμενο επεξεργασίας από το συγκεκριμένο, και τότε πρέπει να μιλάμε για μια σχέση καταφορικής διαστολής μεταξύ τίτλου και συγκεκριμένου. β) Ο τίτλος παρουσιάζεται ως σχόλιο, όταν τον θεωρούμε ως περίληψη¹⁸ ενός καθορισμένου υλικού (*matière affirmée*), δηλαδή του συγκεκριμένου, και τότε πρέπει να μιλάμε για μια σχέση ανιούσας συστολής. Στην περίπτωση (α) το συγκεκριμένο αναπτύσσει και σχολιάζει τον τίτλο, και στα μυθιστορήματα του Αθανασιάδη αυτό ισχύει για τους τίτλους που συνίστανται από ή περιλαμβάνουν και κύρια ονόματα (όπως π.χ. *Οι Πανθέοι, Οι Φρουροί της Αχαΐας*). Στην περίπτωση (β) ο τίτλος είναι που κυρίως σχολιάζει το συγκεκριμένο και καθοδηγεί την ανάγνωση. Ωστόσο, και στις δύο περιπτώσεις ισχύει η ανιούσα συστολή μεταξύ τίτλου και συγκεκριμένου, όπως τη διαπιστώσαμε νωρίτερα.

ii) **Οι λογικο – σημασιολογικές σχέσεις μεταξύ τίτλου και συγκεκριμένου στο σύνολό του.**¹⁹ Υπάρχουν δύο τύποι τίτλων: α) ο *καταδηλωτικός τίτλος*, ο οποίος βρίσκεται σε αρμονία με το συγκεκριμένο, το αναγγέλλει σωστά κι έτσι ο αναγνώστης δεν χρειάζεται να τον «ερμηνεύσει», για να βρει τη σχέση του με το συγκεκριμένο· ο τίτλος, δηλαδή, δεν υπόκειται σε αξιοσημείωτες αλλαγές ως συνέπεια της ανάγνωσης του συγκεκριμένου και β) ο *συνυποδηλωτικός τίτλος*, ο οποίος βρίσκεται σε ασυμφωνία με το συγκεκριμένο, δεν φαίνεται να το αναγγέλλει σωστά και απαιτεί ένα «ερμηνευτικό» έργο από την πλευρά του αναγνώστη για να γίνει κατανοητός· ο τίτλος, δηλαδή, υπόκειται σε σημαντικές αλλαγές κατά τη διάρκεια της ανάγνωσης του συγκεκριμένου. Στις περισσότερες περιπτώσεις, πάντως, ο τίτλος περιέχει τόσο δηλωτικά όσο και υποδηλωτικά στοιχεία και αυτό είναι αναμενόμενο, μιας και βρίσκεται σε μια κατάσταση παράδοξη: να πρέπει ταυτόχρονα να πληροφορήσει (θετική βεβαίωση), αλλά και να αποκρύψει (αρνητική βεβαίωση) πληροφορίες σχετικά με το συγκεκριμένο (βλ. σχετικά και στις «Λειτουργίες του τίτλου» κατά Genette). Οι δύο κατευθύνσεις που χαρακτηρίζουν τη σημασιολογική σχέση τίτλου και συγκεκριμένου και τις οποίες ορίσαμε προηγουμένως ως ανιούσα συστολή και καταφορική διαστολή, παρουσιάζονται εδώ σε αυτή τη λογικοσημασιολογική σχέση με άλλη μορφή: ο τίτλος σχηματοποιεί μια ερώτηση και δημιουργεί μια αναμονή, ενώ το συγκεκριμένο παρέχει μια απάντηση και πληροί την αναμονή.

Στις ποικίλες λογικοσημασιολογικές σχέσεις που μπορεί να αναπτυχθούν μεταξύ τίτλου και συγκεκριμένου, ο Hoek διακρίνει δύο επιπλέον πιθανότητες: γ) ο τίτλος να συνιστά μια γενική βεβαίωση, την οποία το συγκεκριμένο περιορίζει (δηλ. εξειδικεύει): π.χ. (από το έργο του Αθανασιάδη) *Οι Τελευταίοι Εγγονοί, Τα Παιδιά της Νιόβης*. Δηλαδή,

Οι Τελευταίοι Εγγονοί είναι μεν, γενικά, οι τελευταίοι νέοι που θα ολοκληρώσουν το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους μέσα στον 20ό αιώνα, αλλά για το μυθιστόρημα είναι ακόμη συγκεκριμένα ο Αδριανός, η Λέγκω, η Ζαφείρα, η Μαίρη, η Μαργαρίτα, ο Στάμος, ο Αλέκος, ο Βάσος, ο Γαβριέλος, η Κάλη. Έτσι, και στα *Παιδιά της Νιόβης* μπορεί με τον τίτλο να εννοούνται γενικά οι πρόσφυγες της Μικράς Ασίας, αλλά για το μυθιστόρημα αυτοί περιορίζονται στους συγκεκριμένους Χαρακτήρες που φέρονται να ήρθαν από το Σαλιχλί της Μικράς Ασίας. Ή, δ) ο τίτλος να συνιστά μια βεβαίωση συγκεκριμένη, στην οποία το συγκεκριμένο δίνει μια έννοια συμβολική, πιο γενική π.χ. *Η Κερκόπορτα*, *Η Αίθουσα του Θρόνου*, *Οι Φρουροί της Αχαΐας*.

Αντλώντας ο Hoek το υλικό του από τους τίτλους του Νέου Μυθιστορήματος ετούτη τη φορά, επιχειρεί να αναλύσει τις διαδικασίες που αυτοί χρησιμοποιούν για να δημιουργήσουν μια σχέση με το συγκεκριμένο τους, προκειμένου να προσδιορίσει σαφέστερα τις παραπάνω (γ και δ) γενικές λογικοσημασιολογικές σχέσεις τίτλου και συγκεκριμένου. Διακρίνει, λοιπόν, 5 τύπους μετασχηματισμού της έννοιας του τίτλου στο μυαλό του αναγνώστη κατά τη διάρκεια της ανάγνωσης του συγκεκριμένου: 1. της συγκεκριμενοποίησης 2, της σύνδεσης 3, της πρόσθεσης 4, της υποκατάστασης και 5. της αποσύνδεσης.

2.1. Παράδειγμα εφαρμογής των τύπων μετασχηματισμού της έννοιας του τίτλου

Ως προς τους τύπους του μετασχηματισμού της έννοιας του τίτλου, λοιπόν, στους οποίους μόλις αναφερθήκαμε, ισχύουν τα ακόλουθα, αν τους εφαρμόσουμε στο έργο του Τάσου Αθανασιάδη:²⁰

(1) μετασχηματισμός της συγκεκριμενοποίησης (co-textualisation)

Για τους τίτλους του Αθανασιάδη ισχύει, γενικά, αυτή η μηδενική βαθμίδα μετασχηματισμού, όπου ο μετασχηματισμός της έννοιας του τίτλου γίνεται μεν, αλλά αποκωδικοποιείται πολύ δύσκολα, δηλαδή δυσκολευόμαστε να δούμε πώς έχει αλλάξει η έννοια του τίτλου. Ο τίτλος που τροποποιείται εννοιολογικά μόνον εξαιτίας της συγκεκριμενοποίησής του περιορίζεται να εκπληρώσει απλώς την λειτουργία του προϋδεασμού (anticipation). Ένας τέτοιος τίτλος απλώς «αναδιπλασιάζει» το συγκεκριμένο, με μόνο αποτέλεσμα να επιβεβαιωθεί ο ίδιος.²¹ Όταν ο τίτλος επαναλαμβάνει κατά λέξη μία φράση (séquence) του συγκεκριμένου, λειτουργεί ως συνεκδοχή. Πάντως, η έννοια του τίτλου, γενικά, δεν αλλάζει μετά την ανάγνωση του έργου²² με κάποιον από τους τρόπους που αναφέρονται στους υπόλοιπους τύπους μετασχηματισμού. Να σημειωθεί ότι αυτή η σχεδόν απουσία μετασχηματισμού είναι σπάνια στο Νέο Μυθιστόρημα.

(2) μετασχηματισμός της υποκατάστασης (substitution)

Θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι ισχύει ο μετασχηματισμός της υποκατάστασης στην

περίπτωση του τίτλου *Τα Παιδιά της Νιόβης*, όπου, βέβαια, αν και στο πλαίσιο του συγκεκριμένου αναφέρεται αρκετές φορές ο μύθος, στο μυθιστόρημα δεν γίνεται λόγος για τα παιδιά της μυθολογικής Νιόβης, αλλά για τους πρόσφυγες της Μικράς Ασίας, και, άρα, ο τίτλος χρησιμοποιείται μεταφορικά. Η δεύτερη έννοια, των προσφύγων, καθιστά περιττή την πρώτη, τη μυθολογική, και αναλαμβάνει ταυτόχρονα τις λειτουργίες της. Διαπιστώνουμε, βέβαια, ότι αυτή η μεταφορά από τη μία έννοια στην άλλη «νομομοποιείται» ενδοκειμενικά μέσω ενός εκ των ηρώων, του Τρύφωνα Ιωαννίδη· αλλά βρισκόμαστε ήδη στον τέταρτο τόμο, ενώ επί 7 σχεδόν χρόνια οι δύο πρώτοι τόμοι, που κυκλοφορούσαν αυτοτελώς, διαβάζονταν ερήμην αυτής της ενδοκειμενικής διευκρίνισης. Σε ετούτη την ειδική περίπτωση, λοιπόν, ισχύει αυτός ο τύπος μετασχηματισμού.

(3) *μετασχηματισμός της πρόσθεσης (addition)*

α) Για τον προηγούμενο τίτλο θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι ισχύει και ο μετασχηματισμός της πρόσθεσης.²³ Η νεαρή ηλικία, στην οποία παραπέμπει η λέξη «παιδιά», παραπέμπει με τη σειρά της στην παιδική ηλικία του ίδιου του συγγραφέα, ο οποίος πράγματι έζησε μικρός τα γεγονότα που περιγράφονται στους τέσσερεις τόμους του έργου του.

β) «Ο μετασχηματισμός της πρόσθεσης» ισχύει και για τον τίτλο *Η Κερκόπορτα* του τρίτου βιβλίου των *Πανθέων*, ο οποίος αποκτά κατά τη διάρκεια της ανάγνωσης πρόσθετες σημασίες, πέραν του γενικού νοήματος της «πίσω πόρτας», που, όντας αφύλακτη, επιτρέπει την εισβολή του εχθρού.

(4) Ως ιδιαίτερη περίπτωση του «*μετασχηματισμού της υποκατάστασης*» αναγνωρίζεται ο τίτλος σε *υπερβολή* που δίνει μια υπόσχεση την οποία δεν κρατάει. Το παράδειγμα του τίτλου *Le père Goriot* του Balzac, ο οποίος διαψεύδει τις προσδοκίες που θα έφερναν στο κέντρο της δράσης τον ομώνυμο ήρωα, μοιάζει με την περίπτωση των *Φρουρών της Αχαΐας*, όπου ο ομώνυμος σύλλογος δεν πρωταγωνιστεί στο μυθιστόρημα, με την έννοια που αυτό γίνεται από τους πράγματι κεντρικούς Χαρακτήρες του έργου. Εδώ ακριβώς, όμως, βρίσκεται το σχόλιο του συγγραφέα (λιγότερο ή περισσότερο επιτυχημένο) και η κατευθυντήρια γραμμή του.

Πάντως, ο τίτλος στην ενδεχόμενη σύγκρουσή του με το συγκεκριμένο γενικά υπερισχύει, ενώ φαίνεται σχεδόν αδύνατο να σπάσει κανείς τον θεωρητικό δεσμό μεταξύ τίτλου και συγκεκριμένου, ακόμα και αν ο πρώτος δεν εκπροσωπεί σωστά τον δεύτερο.

2.2. Το κύριο όνομα στον τίτλο

Στο πλαίσιο της Σιγματικής, ιδιαίτερη μνεία γίνεται στο *κύριο όνομα*, λόγω αφ' ενός της συχνότατης παρουσίας του στο επίπεδο του τίτλου και αφ' ετέρου της κοινής παραδοχής ότι ο τίτλος ενός κειμένου λειτουργεί ως ένα κύριο όνομα, ανεξάρτητα από την παρουσία ή όχι σε αυτόν ενός κυρίου ονόματος.²⁴

Ερευνώντας το γλωσσολογικό καθεστώς του κυρίου ονόματος και συγκρίνοντάς το με το κοινό ή, αλλιώς, προσηγορικό όνομα, ο Hoek παρατηρεί ότι το σημαινόμενο του δεύτερου υπάρχει ανεξάρτητα από την επικοινωνιακή κατάσταση μέσα στην οποία συναντάται, ενώ το πρώτο δεν έχει καθορισμένο νόημα ανεξάρτητα από την επικοινωνιακή κατάσταση όπου θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί. Ο Hoek διακρίνει δύο τύπους κυρίου ονόματος: α) το λογοτεχνικό κύριο όνομα, το οποίο αναφέρεται σε έναν κόσμο πιθανό, αλλά όχι πραγματικό· δεν είναι, δηλαδή, μόνον οι Χαρακτήρες και οι πράξεις τους πλαστά, αλλά και τα ονόματά τους, ακόμα και όταν είναι δανεισμένα από τον αληθινό κόσμο και β) το μη λογοτεχνικό κύριο όνομα. Το λογοτεχνικό όνομα, εφόσον ανήκει σε ένα σύμπαν, το λογοτεχνικό, όπου τα πάντα σημαίνουν κάτι και εξυπηρετούν κάποιο σκοπό, πρέπει και το ίδιο να είναι φορέας κάποιου νοήματος. Αυτό το νόημα προκύπτει, κατ' αρχάς, από το αντικείμενο αναφοράς (réfèrent) και, στη συνέχεια, από το σημαίνον (signifiant), σε αντίθεση με το μη λογοτεχνικό κύριο όνομα, όπου η έννοια προκύπτει μόνον από το αντικείμενο αναφοράς. Έτσι λοιπόν, ενώ στην πραγματική ζωή μια Βιργινία μπορεί να είναι ή να μην είναι παρθένα, και αυτό είναι αδιάφορο, εφόσον το όνομά της δεν της δόθηκε για να «σημαίνει» κάτι σχετικό για αυτήν, μέσα σε ένα λογοτεχνικό έργο το ίδιο κύριο όνομα είναι σχεδόν σίγουρο ότι θα φανερώνει για την ηρωίδα που το φέρει κάτι «σημαντικό» για την ερωτική της ζωή· δηλαδή, η σημασία του κυρίου ονόματος θα συμφωνεί ή θα διαφωνεί με την αντίστοιχη ιδιότητα που η ηρωίδα θα έχει ή δεν θα έχει. Από αυτήν την άποψη, το λογοτεχνικό κύριο όνομα βρίσκεται σε μία κατάσταση ενδιάμεση, μεταξύ προσηγορικού ονόματος και κυρίου ονόματος μη λογοτεχνικού. Πάντως, στο επίπεδο του τίτλου, όπως ήδη έχουμε πει, και τα προσηγορικά ονόματα λειτουργούν ως κύρια.

Ακολουθεί μία παραδειγματική ανάλυση ενός τίτλου από το έργο του Τάσου Αθανασιάδη, που αποτελεί ταυτόχρονα και κύριο όνομα. Ο τίτλος *Μάρμω Πανθέου*, τίτλος του δεύτερου βιβλίου των *Πανθέων*, υπάρχει ταυτόχρονα στις εξής επικοινωνιακές καταστάσεις:

- (α) Ως «λογοτεχνικό όνομα» το *Μάρμω Πανθέου* δηλώνει τη νέα, σε σύγκριση με τον ίδιο, σύζυγο του Ανδρέα Πανθέου, η οποία ερωτεύεται τον ανιψιό του, Κίτσο Γαλάτη, και η οποία γυρίζει στον άντρα της μόνον όταν ο εραστής της σκοτώνεται, στο τέλος πια του μυθιστορήματος. *Μάρμω Πανθέου* σημαίνει, κατ' αρχάς, κάποια που έχει τη

δύναμη να σημαδέψει τη ζωή των άλλων, και αυτό προκύπτει από το όνομα: Μάρμω = Ειμαρμένη = Μοίρα· και, πράγματι, έτσι γίνεται με τους δύο άντρες της ζωής της. Κατά δεύτερον, το επίθετό της, επίθετο του άντρα της, μεγαλοπρεπές στο άκουσμα και στις συνδηλώσεις, συναγωνίζεται το μικρό της όνομα για το ποιο από τα δύο θα κάνει τη μεγαλύτερη εντύπωση: υπερισχύει μάλλον το *Μάρμω*, αλλά στην πλήρη του μορφή, «Ειμαρμένη», αφού, έτσι κι αλλιώς, το όνομα «Πανθέος» βρίσκεται και στον υπέρτιτλο. Και τα δύο μαζί πάντως (κυρίως, όμως, το *Πανθέου*) την τοποθετούν στην ανώτερη κοινωνική και οικονομική τάξη. Εδώ ο Αθανασιάδης ακολουθεί την παράδοση του ρεαλιστικού μυθιστορήματος του 19^{ου} αιώνα, διαλέγοντας ως τίτλο το πλήρες ονοματεπώνυμο της ηρωίδας του.²⁵ Αυτή η μορφή του ονόματος εξατομικεύει πολύ το υποκείμενο, τοποθετώντας το χωριστά από το κοινωνικό σύνολο²⁶ και ηρωοποιώντας το ίσως. (Η παρουσία, πάντως, του μικρού ονόματος στη μορφή της καθημερινής του χρήσης –*Μάρμω* – μειώνει κάπως αυτήν την απόσταση). Ο τίτλος που προτείνει το όνομα ενός ήρωα ως κεντρικό σημείο προτείνει ταυτόχρονα μια ιδεολογική ερμηνεία του κόσμου: φετιχοποιεί τον Ανθρωπισμό, την ιδεολογία, δηλαδή, του Ανθρώπου ως οντότητας αιώνιας και μύθου της αστικής ιδεολογίας.²⁷

(β) Ως «τίτλος-δέλεαρ»: ο τίτλος *Μάρμω Πανθέου* «σημαίνει» το συγκεκριμένο και συνιστά το δόλωμα για ένα κείμενο, όπου θα γίνει λόγος για ένα πρόσωπο που λέγεται «Μάρμω Πανθέου».

(γ) Ως «τίτλος-μνεία»: Ο τίτλος *Μάρμω Πανθέου* δηλώνει το εν λόγω μυθιστόρημα του Αθανασιάδη και, πιο συγκεκριμένα, το μέρος εκείνο του μυθιστορήματος -το 2^ο βιβλίο-, το οποίο και τιτλοφορεί· δηλώνει και τον τίτλο του και το αντίστοιχο συγκεκριμένο. Ταυτόχρονα, δηλώνει ένα κατά κύριο λόγο πολιτιστικό κράμα, όπου συναντώνται ανάμεσα σε άλλα τα εξής στοιχεία: λογοτεχνικότητα, ψυχολογικός ρεαλισμός, οι τελευταίοι εκπρόσωποι της γενιάς του '30, Αθανασιάδης, Ακαδημία Αθηνών κ.λπ.

Πέρα, ωστόσο, από την παραπάνω μέθοδο ανάλυσης και παρουσίασης του τίτλου-κυρίου ονόματος, στο πλαίσιο πάντα της Σιγματικής του τίτλου, το κύριο όνομα εξετάζεται από τον Ηοεκ ξεχωριστά και από τις τέσσερις σημειωτικές απόψεις του: τη Σύνταξη, τη Σημασιολογία, τη Σιγματική και την Πραγματική. Και είναι στο πλαίσιο της Σιγματικής του κυρίου ονόματος, όπου καταδεικνύεται το πώς τα κύρια λογοτεχνικά ονόματα φαίνεται, κατά έναν τρόπο, να αποκαθιστούν τη φυσική σχέση που, κατά τη θεολογική ή την πλατωνική παράδοση, υπήρχε ανάμεσα στα κύρια ονόματα και στα πράγματα στην αρχή της δημιουργίας του κόσμου. Η διαφανής αυτή ομοιότητα μεταξύ του σημείου και του πράγματος καταστράφηκε στη Βαβέλ ως τιμωρία των ανθρώπων.²⁸ Η σημειωτική μπορεί, βέβαια, να μην ενδιαφέρεται να ξαναβρεί αυτή την πρωταρχική σχέση αναλογίας,

όμως η πλειοψηφία των σημειολόγων αποδίδει στα λογοτεχνικά κύρια ονόματα μια παρόμοια σχέση αναλογίας. Θεωρείται, δηλαδή, ότι ο συγγραφέας παρουσιάζει ως φυσική μία σχέση (αυτή μεταξύ του κυρίου ονόματος και του Χαρακτήρα που το φέρει), η οποία, όμως, έχει συσταθεί σύμφωνα με τις συμβάσεις της συγγραφής.²⁹ Αντίθετα από ό,τι συμβαίνει με τα κύρια ονόματα εκτός Λογοτεχνίας, το λογοτεχνικό κύριο όνομα λειτουργεί βασιζόμενο πάνω σε μια σχέση μίμησης μεταξύ σημαίνοντος και σημαινομένου.³⁰ Έτσι, αποκτά ένα νόημα το οποίο μπορεί να αναλυθεί. Ωστόσο, δεν σημαίνει κάτι από μόνο του, αλλά επειδή ακριβώς μετέχει σε ένα κειμενικό σύστημα ονοματοδότησης, ανήκει, δηλαδή, στο σύνολο των ονομάτων-Χαρακτήρων που απαρτίζουν τον δικό του ιδιαίτερο μυθιστορηματικό κόσμο. Το οριστικό του νόημα το παίρνει κυρίως χάρη (στα) και μέσω των υπολοίπων ονομάτων, αλλά και από τις ίδιες του τις υποδηλώσεις. Τα παραπάνω, βέβαια, καθόλου δεν σημαίνουν ότι το όνομα ενός ήρωα μπορεί να χρησιμεύσει για τον πλήρη χαρακτηρισμό του. Εξάλλου, όπως διαπιστώνουμε και στον Αθανασιάδη, το κύριο όνομα μπορεί να λειτουργήσει και ειρωνικά ή κωμικά. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, το κύριο όνομα καθορίζει τον αφηγηματικό ρόλο αυτού που το φέρει.

Εξαιτίας ακριβώς της δυνατότητας που έχει το λογοτεχνικό κύριο όνομα να επενδυθεί με μια πολλαπλότητα εννοιών, είναι και ιδιαίτερα κατάλληλο να καταστεί τίτλος ενός λογοτεχνικού κειμένου. Από αυτήν τη στρατηγική θέση εύκολα «κυκλοφορεί» ιδεολογικές αξίες. Δεν είναι τυχαίο που τόσο ο τίτλος όσο και το κύριο όνομα γράφονται με κεφαλαία (τα αρχικά τους τουλάχιστον) γράμματα· έχουν και τα δύο μια λειτουργία κατευθυντική: ο πρώτος προγραμματίζει την ανάγνωση του συγκεκριμένου, το δεύτερο θέτει σε κίνηση τις δραματικές δομές του μυθιστορήματος.

3. Η Πραγματολογία/ Πραγματική

Από αυτό το σημείο η μετάβαση στον χώρο της Πραγματικής³¹ γίνεται πολύ ομαλά, μιας και έργο της τελευταίας είναι να μορφοποιήσει τις συνθήκες για την αποδεκτότητα του τίτλου μέσα σε συγκεκριμένα επικοινωνιακά συμφραζόμενα. Η Πραγματική ανάλυση αποτελεί κάθε φορά τον επίλογο της κάθε τιτλικής ανάλυσης, συνδυαζόμενη με αυτό που ο Γρηγόρης Πασχαλίδης ονομάζει «τρίτο στάδιο» στην ερμηνευτική σχέση τίτλου – κειμένου: το στάδιο «μετά την ανάγνωση». Στο πλαίσιο της Πραγματικής, ο τίτλος αντιμετωπίζεται ως πράξη επιτελεστική (acte performatif), επειδή ακριβώς αποτελεί μια υπόσχεση πληροφόρησης, και εκείνο που ελέγχεται είναι η αλήθεια αυτής της τελευταίας. Το ίδιο γίνεται και μετά τη λήξη της ανάγνωσης, οπότε στο πλαίσιο μιας συνολικής αποτίμησης «ο τίτλος διαβάζεται στο φως του κειμένου» και με τον τρόπο αυτό «επιλύεται και κρίνεται η ερμηνευτική του σχέση με αυτό».³² Οι υπόλοιπες από τις συνέπειες που μπορεί να έχει η αποδοχή του συμβολαίου του τίτλου ως πράξης ελλεκτικής, δηλαδή η

ευχαρίστηση, η αγωνία, η συγκίνηση, η ψυχαγωγία, εμπίπτουν στον υποκειμενικό χώρο του κάθε αναγνώστη (βλ. και στις «Λειτουργίες του τίτλου» κατά Genette).

Η Πραγματική ανάλυση είναι αυτή που οφείλει να απαντήσει και στο ερώτημα «ποιος μιλάει» στον τίτλο. Ο ρόλος αυτός αποδίδεται συνήθως στον εννοούμενο συγγραφέα, ο οποίος επιπλέον στον τίτλο μιλάει πάντα σε παρόντα χρόνο.³³

Γενικά, όσον αφορά την Πραγματική ανάλυση δεχόμαστε τα εξής:

- Η επικοινωνιακή κατάσταση του τίτλου είναι κατά βάση μονολογική, με την έννοια ότι οι διαλεγόμενοι (εννοούμενος συγγραφέας και αναγνώστης) αγνοούν γενικά ο ένας τον άλλο, τουλάχιστον κατά τη στιγμή της συγγραφικής παραγωγής και της αναγνωστικής αποδοχής, αντίστοιχα.
- Από σημασιολογικής απόψεως, η πληροφορία που δίνει ο τίτλος αποθηκεύεται από τον αναγνώστη χωριστά από την πληροφορία που δίνει το συγκεκριμένο. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, ο αναγνώστης να εξακολουθεί να χρησιμοποιεί, και άρα να αποδέχεται, ως κύριο όνομα ενός κειμένου έναν τίτλο που μετά τη λήξη της ανάγνωσης μπορεί και να έχει διαψευστεί.
- Τελικά, για να ευτυχήσει η επικοινωνία εννοούμενου συγγραφέα και αναγνώστη μέσω του τίτλου και του συγκεκριμένου, αρκεί ο πρώτος να φαίνεται ότι λέει την αλήθεια και ο δεύτερος να φαίνεται ότι την πιστεύει.

Επειδή από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι η Πραγματική ανάλυση είναι επικίνδυνο να διολισθήσει σε καθαρά υποκειμενικά μονοπάτια, ο εκάστοτε μελετητής θα πρέπει να περιορίζεται, όσο το δυνατόν, στα κειμενικά δεδομένα. Εξάλλου, ακόμα και σε αυτήν την περίπτωση, ο μελετητής είναι αυτός που διαλέγει τελικά με ποιο κλειδί θα ξεκλειδώσει το κείμενο.

4. Οι (μυθιστορηματικοί) τίτλοι: στοιχεία Σύνταξης και Σημασιολογίας

Ο συγκεκριμένος (μυθιστορηματικός) τίτλος,³⁴ ως κείμενο μορφοποιημένο μέσα σε μια ιδιαίτερη γλώσσα, τη μυθιστορηματική, διακρίνεται από τη φυσική γλώσσα μέσω της χρήσης ιδιαίτερων κανόνων. Ένας τέτοιος κανόνας είναι η καταστολή των ρηματικών στοιχείων. Το ύφος του τίτλου είναι, γενικά, ελλειπτικό και ονοματικό, με την έννοια ότι κυριαρχούν σε αυτόν ποσοτικά τα ονοματικά στοιχεία. Παρ' όλη την ημι-γραμματικότητά του, ο τίτλος γίνεται κατανοητός και έχει ένα πλήρες νόημα, αν και συχνά όχι ξεκάθαρο. Η αποσαφήνιση του νοήματος του τίτλου δεν επιτυγχάνεται, βέβαια, μέσω της "συντακτικής" του αποκατάστασης, αλλά μέσω της ερμηνείας που θα προκύψει από την ανάγνωση του κειμένου το οποίο τιτλοφορεί. Η έλλειψη του ρήματος απαλλάσσει μεν τον τίτλο από τους χρονικούς και τροπικούς προσδιορισμούς και από την υποκειμενικότητα του ομιλητή, που προέρχονται από το ρήμα, τον καθιστά, όμως, ταυτόχρονα και λιγότερο ανεξάρτητο. Διότι

η ονομαστική φράση είναι λιγότερο ανεξάρτητη από την ρηματική φράση: επιζητά πάντοτε έναν περαιτέρω καθορισμό, ο οποίος γενικά προσφέρεται από το συγκεκριμένο. Και αυτή η έλλειψη ανεξαρτησίας είναι η ιδανική κατάσταση για τον τίτλο, καθώς εξασφαλίζει ότι θα τον συλλάβουμε από κοινού με το έργο ως συνεκτικό όλον.³⁵

Ο κάθε συγκεκριμένος μυθιστορηματικός τίτλος, όπως επανειλημμένα έχουμε γράψει, λειτουργεί για το κείμενο του οποίου τίθεται επικεφαλής ως το κύριο όνομά του, ανεξάρτητα από την ύλη του σημαίνοντος (νούμερα, γράμματα, εικόνες κ.λπ.) και τη γλωσσική της μορφή (επίρρημα, μετοχή κ.λπ.). Και, βέβαια, κάθε συγγραφέας διαθέτει ένα ιδιαίτερο συγγραφικό ύφος, εμφανές και στους τίτλους του, το οποίο συγκροτείται από τις συγκεκριμένες κάθε φορά επιλογές του, από τις προτιμήσεις και τις επαναλαμβανόμενες τακτικές του.³⁶ Έτσι, μπορεί να υπάρχουν ή να μην υπάρχουν υπέρτιτλοι (αν πρόκειται για πολύτομα μυθιστορήματα), υπότιτλοι (ή δευτερεύοντες τίτλοι)³⁷ ή ειδοολογικές ενδείξεις, ενώ ως σημείο αναγνώρισης ενός συγγραφέα μπορεί να χρησιμεύσουν οι «συντακτικές» ή «γραμματικές» μορφές των τίτλων του. Επί παραδείγματι, ο Αθανασιάδης επιλέγει για τους τίτλους του είτε την ονομαστική πληθυντικού ενός προσηγορικού ή κύριου ονόματος, κυρίως αρσενικού, ή -σε μια περίπτωση- ουδετέρου γένους, με ή χωρίς άλλους προσδιορισμούς, είτε την ενική ονομαστική ενός προσηγορικού ή κύριου ονόματος θηλυκού γένους, με ή χωρίς προσδιορισμούς· σε όλες τις περιπτώσεις πλην μίας προηγείται οριστικό άρθρο. Αυτές οι επιλογές της προσωπικής ποιητικής του μαρτυρούν τις ιδιαίτερες προτιμήσεις του, χωρίς να αποκλείεται και η συνδιαλλαγή με κάποιους γενικούς κανόνες και συμβάσεις³⁸ (βλ. τον τίτλο *Μάρμω Πανθέου* όπως τον αναλύσαμε νωρίτερα). Το γεγονός δε ότι από τους 8 τίτλους (*Οι Πανθέοι [Η Χαρισάμενη Εποχή, Μάρμω Πανθέου, Η Κερκόπορτα]*, *Η Αίθουσα του Θρόνου*, *Οι Φρουροί της Αχαΐας*, *Οι Τελευταίοι Εγγονοί, Τα Παιδιά της Νιόβης*) οι 5 εμφανίζονται να υποδεικνύουν ανθρώπινα πρόσωπα, θα μπορούσε να αποτελέσει μια πρώτη ένδειξη για το χαρακτηριστικό σύμπαν του συγκεκριμένου μυθιστοριογράφου.

Οι μυθιστορηματικοί τίτλοι, ιδωμένοι τώρα από την «αφηγηματική» τους πλευρά, μπορεί να είναι θεματικοί.³⁹ Σύμφωνα με τον Genette, ο χαρακτηρισμός αυτός είναι μια γενικευτική συνεκδοχή, καθώς ένας Χαρακτήρας (ακόμα και κεντρικός, όπως η Μάρμω Πανθέου του Αθανασιάδη) ή ένα αντικείμενο (συμβολικό ή όχι, όπως η Κερκόπορτα) δεν είναι θέματα, υπό την αυστηρά καθορισμένη έννοια του όρου, αλλά στοιχεία του διηγητικού σύμπαντος των έργων στα οποία χρησιμεύουν ως τίτλοι. Ωστόσο, ο όρος γίνεται αποδεκτός (από τον Genette) και στη συνέχεια δίνεται ένας γενικός κατάλογος με επιμέρους διακρίσεις. Έτσι, υπάρχουν τίτλοι κυριολεκτικοί (i), οι οποίοι άμεσα και όχι μεταφορικά δείχνουν το θέμα ή το κεντρικό αντικείμενο του έργου. Τέτοιοι είναι στην περίπτωση του Αθανασιάδη οι εξής: *Οι Πανθέοι*, *Η Χαρισάμενη Εποχή*, *Μάρμω Πανθέου*, *Οι Τελευταίοι Εγγονοί*. Άλλοι θεματικοί τίτλοι (ii) αναφέρονται μέσω συνεκδοχής

ή μετωνυμίας σε ένα αντικείμενο που αμφισβητείται αν είναι όντως κεντρικό, όπως *Οι Φρουροί της Αχαΐας*, και που, κατ' αυτόν τον τρόπο, αποκτά ένα είδος συμβολικής αξίας και, ως εκ τούτου, είναι από θεματική άποψη σημαντικό. Ένας τρίτος τύπος, συμβολικός εκ φύσεως, είναι ο μεταφορικός⁴⁰ θεματικός τίτλος (iii), και τέτοιοι είναι στην περίπτωση του Αθανασιάδη, που μας χρησιμεύει εδώ ως παράδειγμα εργασίας, *Η Αίθουσα του Θρόνου*, *Τα Παιδιά της Νιόβης* και *Η Κερκόπορτα*.

Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε κάτι το οποίο, βεβαίως, το γνωρίζαμε ήδη χάρη στην αναγνωστική μας πείρα, ότι δηλαδή η κυριολεξία δεν είναι απαραίτητα χαρακτηριστικό γνώρισμα των μυθιστορηματικών τίτλων –ούτε καν για τα κλασικά ρεαλιστικά έργα. Δεν αποτελεί, αναγκαστικά, επιθυμία του συγγραφέα να είναι οι τίτλοι του ευ-ερμήνευτοι σε μεγάλο ποσοστό, διότι το αντίθετο αυξάνει τις «ρητορικές» δυνατότητές τους.⁴¹ Εξάλλου, αυτή είναι και μία από τις λειτουργίες του τίτλου: το να κάνει ελκυστικό μέσω της αμφισημίας το έργο που ακολουθεί (για τις «Λειτουργίες» βλ. αμέσως παρακάτω).

5. Οι Λειτουργίες του τίτλου

Από τις τρεις, τελικά, λειτουργίες του τίτλου που αναγνωρίζει ο Genette, η παρούσα μελέτη θα ασχοληθεί με τη δεύτερη. Πιο συγκεκριμένα,⁴² η πρώτη κατά Genette λειτουργία, αυτή της αναγνώρισης του έργου, είναι και η μόνη υποχρεωτική· είναι, όμως, αδύνατον να διαχωριστεί από τις άλλες. Η δεύτερη λειτουργία, αυτή του προσδιορισμού του περιεχομένου του, είναι κατ' αρχάς περιγραφική: «θεματική, ρηματική, μικτή ή αμφίσημη ανάλογα με το ποιο γνώρισμα ή γνωρίσματα επιλέγει ο πομπός ως τον φορέα ή τους φορείς αυτής της περιγραφής –πάντα αναπόφευκτα μερικής και για αυτόν τον λόγο επιλεκτικής– και εξαρτώμενη επίσης από την ερμηνεία του δέκτη, η οποία εμφανίζεται πολύ συχνά ως μια υπόθεση σχετικά με τα κίνητρα του πομπού, ο οποίος για τον δέκτη, είναι ο συγγραφέας»,⁴³ η λειτουργία αυτή είναι θεωρητικά μόνον προαιρετική· στην πραγματικότητα, είναι αναπόφευκτη. Σε αυτήν τη δεύτερη λειτουργία συνάπτεται (είτε εκ προθέσεως του συγγραφέα είτε όχι) και η «συνυποδηλωτική αξία» του τίτλου, εξίσου αναπόφευκτη και αυτή, αφού, όπως λέει ο Genette, κάθε τίτλος έχει «το δικό του ύφος». Η τρίτη λειτουργία, η «δελεαστική», είναι αμφιβόλου αποτελεσματικότητας. Βασίζεται κυρίως στις συνυποδηλώσεις του τίτλου και μπορεί να αποδειχτεί θετική, αρνητική ή μηδενική, ανάλογα με τον παραλήπτη, ο οποίος δεν συμμορφώνεται πάντοτε με την ιδέα που έχει ο πομπός για τον αποδέκτη του.

Αναλύοντας ο μελετητής για τον εκάστοτε τίτλο ξεχωριστά την περιγραφική λειτουργία του (η οποία, κατά μία έννοια, περιλαμβάνει και τις άλλες δύο), είναι δυνατόν να μειώσει, όπως ήδη είπαμε, το ποσοστό της υποκειμενικότητας στα συμπεράσματά του.⁴⁴ Για αυτόν τον λόγο ενδείκνυται να χρησιμοποιήσει τη σημειωτική μέθοδο ανάλυσης του

Hoek, ενώ, επιπροσθέτως, θα προσπαθήσει να εφαρμόσει πειραματικά τη διαδικασία προσέγγισης του τίτλου ως παράλληλου κειμένου «που παρακολουθεί το βασικό κείμενο σε όλη τη διάρκεια της ανάγνωσης και ερμηνείας του», όπως αυτή προτείνεται από τον Γρηγόρη Πασχαλίδη. Έτσι, θα έχει μελετηθεί πιο ολοκληρωμένα ο ρόλος του τίτλου ως Σχολίου του συγγραφέα πάνω στο κείμενό του.

6. Επίλογος/ Προτάσεις εργασίας

Η μέθοδος, λοιπόν, παρουσιάζει εδώ τα συμπεράσματα του Genette για τις παρακειμενικές λειτουργίες του τίτλου με την σημειωτική ανάλυση του Hoek, η οποία εξετάζει τον τίτλο βάσει της τετραμερούς διάκρισης σε Συντακτική, Σημαντική, Σιγματική και Πραγματική οπτική γωνία. Οι τέσσερις αυτές συνιστώσες, πάντως, παρ' όλο που τα όρια των συμπερασμάτων στα οποία οδηγεί η μελέτη τους είναι τις περισσότερες φορές εμφανή, δεν θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν παρατακτικά και με αυστηρή σειρά προτεραιότητας. Διότι, για παράδειγμα,⁴⁵ προκειμένου να καταλήξουμε στη συντακτική σχέση που ισχύει ανάμεσα στα γραμματικά στοιχεία του τίτλου, θα πρέπει να λάβουμε αναγκαστικά υπ' όψιν τόσο την επικοινωνιακή κατάσταση (Πραγματολογία) όσο και τα συγκεκριμένα εκείνα στοιχεία στα οποία παραπέμπουν (Σιγματική) οι συγκεκριμένες και πάλι νοητικές αναπαραστάσεις (Σημασιολογία), που προκαλούνται από τα εν λόγω γλωσσικά σημεία (Σύνταξη).

Έτσι καταλήγουμε, επί παραδείγματι, στο συμπέρασμα ότι στον τίτλο *Τα Παιδιά της Νιόβης* του Τάσου Αθανασιάδη ο ετερόπρωτος προσδιορισμός, εκτός από μια γενική κτητική, μπορεί να είναι ταυτόχρονα μια γενική της καταγωγής και μια γενική του τόπου, επειδή:

<u>1^{ov}</u> Πραγματολογία + Σιγματική	Γνωρίζουμε ότι πρόκειται για το ομώνυμο βιβλίο του συγγραφέα Τάσου Αθανασιάδη και όχι απλώς για το γνωστό επεισόδιο της ελληνικής μυθολογίας
<u>2^{ov}</u> Σημασιολογία + Σιγματική	Γνωρίζουμε πως ο συγγραφέας μεταχειρίζεται εντός του κειμένου του το προαναφερθέν μυθολογικό επεισόδιο, παρομοιάζοντας τους Μικρασιάτες πρόσφυγες που σώθηκαν από την Καταστροφή με τα δύο παιδιά της Νιόβης που σώθηκαν από τη μανία της Λητούς
<u>3^{ov}</u> Πραγματολογία + Σιγματική + Σημασιολογία	Γνωρίζουμε ότι κοντά στον αληθινό τόπο καταγωγής του συγγραφέα τοποθετεί ο μύθος το άγαλμα της Νιόβης, καθώς και ότι ο συγκεκριμένος μύθος σχετίζεται με τα παιδικά βιώματα ενός από τους κεντρικούς ήρωες του βιβλίου, του μικρού Στέργιου

Θα θεωρείται, λοιπόν, κάθε φορά δεδομένο ότι, για να τοποθετηθούμε σχετικά τόσο με τις συντακτικές όσο και με τις σημασιολογικές δομές του τίτλου, έχουμε ήδη λάβει υπ' όψιν μας και την Πραγματική και τη Σιγματική συνιστώσα.

Η τιτλολογική ανάλυση που προτείνεται στοχεύει κυρίως στην αποσαφήνιση του τι κάνει ο τίτλος, πώς και γιατί το κάνει. Επιχειρούμε κάθε φορά να δείξουμε τις σχέσεις μεταξύ του “λέγειν” και του “πράττειν” του κάθε συγκεκριμένου τίτλου, δηλαδή τις σχέσεις μεταξύ των σημασιολογικών θεμάτων του και των κειμενικών λειτουργιών του, εφόσον γίνεται γενικά αποδεκτό (αν και δεν ισχύει πάντοτε απόλυτα) ότι το κίνητρο για την τιτλοφόρηση ενός κειμένου κρύβεται μέσα σε αυτό το τελευταίο και όχι αλλού, έξω από αυτό.⁴⁶

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 Η σημειωτική ή σημειολογία «υπό ευρύτερη έννοια εξετάζει κάθε μορφή επικοινωνίας η οποία εκφράζεται με ένα οποιοδήποτε σημειακό σύστημα. Έτσι περιλαμβάνει κατ' ανάγκη στον χώρο της και την σημασιολογία. Υπό την στενή της όμως έννοια θεωρείται κλάδος της γλωσσολογίας, όπως η μορφολογία, η φωνολογία κ.λπ.» βλ. Μπαμπινιώτης Γ., *Εισαγωγή στην Σημασιολογία*, Δέσποινα Μαυρομάτη, Αθήνα, 1985, σ. 13. Βλ. επίσης Μπαμπινιώτης Γ., *Γλωσσολογία και Λογοτεχνία. Από την Τεχνική στην Τέχνη του Λόγου*, Δέσποινα Μαυρομάτη, Αθήνα, 1984, σ. 65, σημ. 14.

2 Για τα παρακάτω βλ. γενικά Hoek Leo H., *La marque du titre. Dispositifs sémiotiques d' une pratique textuelle*, Mouton, 1981, σ. 30-36.

3 Για μια τέτοια «αντίστροφη» πορεία βλ. Hoek Leo H., *La marque du titre*, σ. 36-7/ EXEMPLS, και εδώ στην ενότητα «Επίλογος/ Προτάσεις εργασίας».

4 Βλ. Hoek, ό.π., σ. 125-132.

5 Βλ. Hoek, ό.π., σ. 99.

6 Βλ. Hoek, ό.π., σ. 123/ NOTE 1.

7 Βλ. Hoek, ό.π., σ. 145/ PRÉCISION.

8 Βλ. Hoek, ό.π., σ. 144.

9 Από το άρθρο «Ο έντιμος λόγος» του G. Jacques στο *Εισαγωγή στις σπουδές της λογοτεχνίας. Μέθοδοι του κειμένου*, διευθ. Delcroix

Maurice – Hallyn Fernand, επιμ.-μετ. I. N. Βασιλαράκης, Αθήνα, εκδ. Gutenberg, 1997, σ. 242.

10 Για όσα ακολουθούν εδώ βλ. Hoek, ό.π., σ. 152-170. Με τον όρο «συγκείμενο» αποδίδω τον όρο «co-texte» του Hoek, τον οποίο, όπως δηλώνει (σ. 18 / NOTE), τον έχει δανειστεί από τον Petöfi (*Transformationsgrammatiken und eine ko-textuelle Texttheorie. Grundfragen und Konzeptionen*, Frankfurt am Main, Athenäum, 1971) και ο οποίος καταδεικνύει το σύνολο των φράσεων που ακολουθούν ή θα έπρεπε να ακολουθούν τον τίτλο ή τους τίτλους που αναφέρονται στη σελίδα του τίτλου· είναι, δηλαδή, το ισοδύναμο του κειμένου χωρίς τον τίτλο του. Για τον όρο «συγκείμενο» στα ελληνικά βλ. Μπαμπινιώτης Γ., *Εισαγωγή στην Σημασιολογία*, σ. 82 και Μπαμπινιώτης Γ., *Γλωσσολογία και Λογοτεχνία. Από την Τεχνική στην Τέχνη του Λόγου*, σ. 214, 253. Επίσης, με την ίδια έννοια νομίζω πως χρησιμοποίησε τον όρο «συγκειμενικότητα» και ο Αντρέας Μπελεζίνης στο άρθρο του «Η Λειτουργία του τίτλου στην ποίηση του Κ. Π. Καβάφη (Προκαταλήψεις και παρανοήσεις)», στο *Η Ζωή των Σημείων. Πρακτικά του Τρίτου Συνεδρίου Σημειωτικής*, Ιωάννινα, Σμίλη, 1995, σ. 279.

11 Η σχετική ανεξαρτησία του τίτλου φαίνεται και από το γεγονός ότι άλλοι συγγραφείς διαλέγουν τους τίτλους των έργων τους αφοτου

έχουν τελειώσει τη συγγραφή, ενώ άλλοι αρχίζουν προσπαθώντας να εφεύρουν έναν τίτλο και από αυτόν εμπνέονται για να γράψουν το συγκεκριμένο. Ο Hoek (ό.π., σ. 151-152 / DIGRESSION) γράφει ότι η πλειοψηφία των συγγραφέων διαλέγει τον τίτλο σε μια οποιαδήποτε στιγμή, είτε πριν είτε μετά· είτε κατά την διάρκεια της συγγραφής, συμπληρώνουμε εμείς. Διαπιστώνεται, δε, ότι τα σημεία εντοπισμού και επανάληψης του τίτλου εντός τού κειμένου μπορεί να αποτελούν και ενδείξεις για τον χρόνο γέννησής του στο μυαλό του συγγραφέα.

12 Η άλλη περίπτωση, όπως θα δούμε, είναι ο τίτλος να παραπέμπει συντακτικά στο συγκεκριμένο, οπότε η αναφορικότητα ονομάζεται κατιούσα ή καταφορική (référence cataphorique). (Ο όρος «αναφορική» στην θέση τού «ανιούσα» για το «anaphorique» θα προκαλούσε στα ελληνικά σύγχυση).

13 Δεν προτιμώ τους όρους «ανάληψη» και «αναλαμβάνω – αναλαμβάνομαι» που υιοθετεί, επί παραδείγματι, ο Αντρέας Μπελεζίνης στο άρθρο του «Η Λειτουργία του τίτλου στην ποίηση του Κ. Π. Καβάφη (Προκαταλήψεις και παρανοήσεις)» στο *Η Ζωή των Σημείων. Πρακτικά του Τρίτου Συνεδρίου Σημειωτικής*, ό.π., σ. 279 κ.ε.

14 Υπάρχει εκεί άμεση ανιούσα αναφορικότητα ήδη από την πρώτη σελίδα όπου ξεκινάει το κείμενο και, μάλιστα, από τον τίτλο του κεφαλαίου: «Ο θάνατος του στρατηγού Βλάση Πανθέου».

15 Βλ. και Barthes όπως παρατίθεται στον Hoek, ό.π., σ. 155.

16 Βλ. Πασχαλίδης Γρηγόρης, «Περί τίτλων: Οι τίτλοι μέσα και ανάμεσα στα λογοτεχνικά κείμενα και την ερμηνεία τους», στο *Λόγου Χάριν*, Ν° 4, (Καλοκαίρι 1996), Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», σ. 73-91/ εδώ σ. 88.

17 Βλ. Πασχαλίδης Γρηγόρης, «Περί τίτλων...», ό.π., σ. 89.

18 Για μια σχετική διευκρίνιση βλ. Hoek, ό.π., σ. 171-172 / RENOIS I, όπου λέγεται ότι με τον όρο «περίληψη» εννοείται μάλλον πιο σωστά η έννοια «απόσπασμα».

19 Για όσα ακολουθούν εδώ βλ. γενικά Hoek, ό.π., σ. 170-182.

20 Παρ' όλο που τα μυθιστορήματα του Αθανασιάδη δεν ανήκουν στην κατηγορία των παραδοσιακών μυθιστορημάτων, ειδικά όπως την εννοεί ο Hoek (ό.π., σ. 179-180 / DÉMONSTRATION), δεν έχουν, όμως, και απολύτως καμία σχέση με το «Νέο Μυθιστόρημα» (βλ. σχετικά στο άρθρο μου «Ο Τάσος Αθανασιάδης και το «είδος» των μυθιστορημάτων του», στο *Πόρφυρας*, τχ. 108 (Κέρκυρα, Ιούλιος – Σεπτέμβριος 2003), σ. 185-198, αναδ. Σταυρούλα Γ. Τσούπρου, *Τάσος Αθανασιάδης. Με τα μάτια της γενιάς μας*, Αθήνα, εκδόσεις Γρηγόρη, 2007, σ. 31-47]), στο οποίο ο Hoek βασίζει και για το οποίο αρχικά σχεδίασε την ανάλυση των δικών του σελίδων 179-182. Ωστόσο, κάποιοι από τους παραπάνω τύπους μετασχηματισμού μπορούν να εφαρμοστούν και στο έργο τού Αθανασιάδη και αυτό είναι μια πρώτη απόδειξη της επιτυχίας της πραγματείας του Hoek, η οποία κάθε άλλο παρά «άχρηστη» είναι «για τη μελέτη των τίτλων οποιουδήποτε λογοτεχνικού είδους» (για το τελευταίο αυτό «αρνητικό» σχόλιο βλ. Πασχαλίδης Γρηγόρης, *Η Ποιητική της Αυτοβιογραφίας*, Αθήνα, Σμίλη, 1993, σ. 273).

21 Κάθε καινούργια ανάγνωση του συγκεκριμένου μπορεί να παράγει μια καινούργια σημασία του τίτλου και ενίοτε μια καινούργια σχέση μεταξύ τίτλου και συγκεκριμένου. Πάντως, σε αυτόν τον τύπο το συγκεκριμένο πληροί στο ακέραιο την αναμονή που παράγεται από τον τίτλο.

22 Διότι, βέβαια, ο συγγραφέας, μέσω της συγκεκριμενοποίησης, φροντίζει πάντα να καθορίσει ο ίδιος την έννοια που θέλει να δώσει στον τίτλο του και, «με αυτήν την έννοια», ο τίτλος δεν μπορεί να βρίσκεται σε δυσαρμονία με το συγκεκριμένο.

23 Αν οι δύο πρώτοι τόμοι των *Παιδιών της Νιόβης* εξακολουθούσαν να μην συνοδεύονται από τους άλλους δύο, τότε, σε αυτόν τον τίτλο θα υπήρχε μικτός μετασχηματισμός.

24 Για όσα ακολουθούν εδώ βλ. γενικά Hoek, ό.π., σ. 206-240.

25 Βλ. και Φαρίνου – Μαλατάρη Γεωργία, «Το παρα-κείμενο της πεζογραφίας του Ξενόπουλου», *Νέα Εστία*, τχ. 1738 αφιέρωμα στον Γρ.

Ξενόπουλο (Οκτώβριος 2003), σ. 378-402 / εδώ σ. 391.

26 Βλ. Hoek, ό.π., σ. 282-3.

27 Βλ. Hoek, ό.π., σ. 284, 286.

28 Βλ. Foucault όπως παρατίθεται στον Hoek, ό.π., σ. 224.

29 Βλ. Grivel όπως παρατίθεται στον Hoek, ό.π., σ. 229.

30 Βλ. Barthes όπως παρατίθεται στον Hoek, ό.π., σ. 230.

31 Για όσα ακολουθούν βλ. γενικά Hoek, ό.π., σ. 214-287.

32 Βλ. Πασχαλίδης Γρηγόρης, «Περί τίτλων...», ό.π., σ. 89. Να σημειωθεί, πάντως, ότι, ακόμα και στις περιπτώσεις διάψευσης των όποιων προσδοκιών του αναγνώστη (που έχουν διαμορφωθεί μέσα από ποικίλες σημασιολογικές, αναφορικές ή πραγματικές προϋποθέσεις – βλ. Hoek, ό.π., σ. 261-3), ο συγγραφέας έχει πάντοτε τη δυνατότητα να διασώσει την «αλήθεια» της πληροφορίας που παρέχει ο τίτλος του, θεωρώντας ότι ο αναγνώστης διάβασε λάθος είτε τον τίτλο είτε το συγκεκριμένο, ενώ εκείνος (ο συγγραφέας) τους είχε αποδώσει εξαρχής την «σωστή» σημασία που αποδείχτηκε μετά το τέλος της ανάγνωσης (βλ. Hoek, ό.π., σ. 252-3).

33 Πρόκειται και εδώ για τον «αέναο ενεστώτα της αφηγηματικής πράξης», όπως τον ονομάζει ο Γρηγόρης Πασχαλίδης, *Η Ποιητική της Αυτοβιογραφίας*, σ. 207-8.

34 Για όσα ακολουθούν βλ. γενικά Hoek, ό.π., σ. 52-72.

35 Βλ. Shopen όπως παρατίθεται στον Hoek, ό.π., σ. 65-66.

36 Για όσα ακολουθούν βλ. γενικά Genette Gérard, *Paratexts, Thresholds of interpretation*, Translated by Jane E. Lewin, Cambridge University Press, 1997, σ. 55-103, δηλαδή, στο κεφάλαιο 4, το οποίο αφιερώνεται στους Τίτλους.

37 Για το ζήτημα αυτό βλ. Hoek, ό.π., σ. 94-98. Το θέμα της διάκρισης μεταξύ «υπότιτλου», «δευτερεύοντα ή/και δεύτερου τίτλου» και «ειδολογικής ένδειξης» θίγεται και από την Έρη Σταυροπούλου στο άρθρο της «Η σημασία και η λειτουργία των τίτλων της πεζογραφίας του

Παπαδιαμάντη», στα *Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου για τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη Αθήνα 1-5 Νοεμβρίου 2001*, Εταιρία Παπαδιαμαντικών Σπουδών, Αθήνα, εκδόσεις Δόμος, 2002, σ. 457-476, κυρίως στις σημειώσεις 5 και 14 των σ. 473 και 475. Πρόκειται εδώ για ένα πολύ ενδιαφέρον άρθρο, το οποίο λαμβάνει υπ' όψιν του και την εξαιρετική έρευνα του Hoek και στο οποίο γίνεται, μεταξύ άλλων, και μια κατηγοριοποίηση των τίτλων του έργου του Παπαδιαμάντη, με βάση τόσο το θέμα τους όσο και την γραμματική και την συντακτική τους μορφή· επίσης, παρέχεται ενδιαφέρουσα, ελληνική και ξένη, σχετική βιβλιογραφία.

38 Βλ. σχετικά Πασχαλίδης Γρηγόρης, «Περί τίτλων...», σ. 79-80.

39 Για την άλλη κατηγορία, εκείνη των «ρηματικών» τίτλων, και για την σχέση της με τις ειδολογικές ενδείξεις, καθώς και για την περίπτωση των «μικτών» τίτλων (θεματικών και ρηματικών) βλ. Genette Gérard, *Paratexts*, σ. 86-89.

40 Η διάκριση μεταξύ μετωνυμίας και μεταφοράς δεν είναι πάντοτε σαφής· βλ. σχετικά Hoek, ό.π., σ. 139 και Genette Gérard, *Paratexts*, σ. 84.

41 Βλ. Hoek, ό.π., σ. 135 κ. έ.

42 Για την απόδοση στα ελληνικά των «Λειτουργιών του τίτλου» κατά Genette βλ. και Πασχαλίδης Γρηγόρης, *Η Ποιητική της Αυτοβιογραφίας*, σ. 277-278.

43 Βλ. Genette Gérard, *Paratexts*, σ. 93.

44 Για το κατά πόσον, βέβαια, αυτό είναι δυνατόν μια ιδέα παίρνουμε και από τα όσα γράφει η Άννα Τζούμα για την λογοτεχνική κριτική: «[...] η λογοτεχνική κριτική, ως μορφή γνώσης, μετατρέπεται σε κριτικό λόγο. Αυτό σημαίνει ότι: α. Η ανάγνωση παράγει παρά αποκαλύπτει νοήματα. Το ενδιαφέρον της κριτικής μετατοπίζεται έτσι από το κείμενο ως υποκείμενο αλήθειας, στο κείμενο ως πεδίο οργάνωσης ενός κόσμου σημασιών και η ίδια μετασχηματίζεται από σχολιασμός και ερμηνευτικός οδηγός σε παραγωγή τρόπων θέασης του κόσμου. Αυτοί οι τρόποι θέασης του κόσμου είναι κατασκευές, αφού όχι μόνον έχουμε πεποισθήσεις, όπως υποστηρίζει

ο Stanley Fish, αλλά είναι αυτές που μας κυβερνούν και μας καθορίζουν τη σύλληψη της πραγματικότητας. Έτσι έργο του κριτικού «δεν είναι να δώσει ένα σωστό τρόπο ανάγνωσης, αλλά να ορίσει ποια θα είναι η προοπτική του μέσα από ένα σύνολο προοπτικών [...], αλλά να ορίσει το σύνολο των ερμηνευτικών προϋποθέσεων

που θα καθορίσουν το αυτονόητο των αποτελεσμάτων του»· βλ. Άννα Τζούμα, «Ο Λόγος της Κριτικής», *Η Άλως*, τχ. 3-4 (φθινόπωρο 1996), σ. 7-20/ εδώ σ. 13.

45 Για τα παρακάτω βλ. Hoek, ό.π., σ. 36-37.

46 Βλ. Hoek, ό.π., σ. 125.

ABSTRACT

STAVROULA G. TSOUPOU: Novel titles. A theoretical - hermeneutical scheme and a paradigmatic implementation.

Leo Hoek in his semeiotic analysis of titles offers a functional interpretative scheme for the title of the novel in general. According to this, the semeiotic relations that are developed and concern the title include the following elements: 1. The sum of the linguistic signs / the Syntax of the title. 2. The sum of the abstract mental representations provoked by the aforesaid / the Semantics (Sémantique) or the Semasiology of the title. 3. The sum of the objects to which these mental representations refer / the Sigmatitics (Sigmatique) of the title. 4. The sum of the individuals who transmit or comprehend the aforesaid linguistic signs / the Pragmatics (Pragmatique) or Pragmatology of the title (these relations are certainly not independent of one another). The analysis of titles presented here combines Hoek's semeiotic analysis with Genette's conclusions on the paratextual functions of the title, in order to clarify the relations between the 'saying' and the 'doing' of each specific title, that is to clarify what each title does, how and why it does it.

